

СЛОВО В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

Галина Сюта

ТОЧНА ЦИТАТА У СУЧАСНОМУ ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ

Виформуване в теорії інтертекстуальності розуміння цитати як будь-якої форми текстового перегуку (Н. А. Фатесєва, Н. А. Кузьміна, Т. О. Смирнова, К. А. Козицька), *репрезентанта культурних смислів різного ступеня узагальнення/конкретизації* (Ю. М. Лотман, О. О. Селіванова) не тільки значно розширює усталене трактування цього терміна, але й актуалізує потребу вироблення новітніх практичних методик аналізу цитат, зокрема і їхньої класифікації. Адже у мові української поезії ХХ ст. цитати різноманітні і за способом та ступенем актуалізації, і за функціонально-текстотвірним навантаженням, не однакові також із погляду збереження / трансформованості первинної лексико-семантичної структури. Власне, кожен із згаданих параметрів може слугувати критерієм для типологізації, систематизації цитат, які створюють інтертекстуальне поле національної поетичної мови.

За критерієм збереження / трансформованості первинної лексико-семантичної структури цитати поділяємо їх на *точні* й *трансформовані*. Точні цитати функціонують у двох основних форматах:

а) *графічно виділені* (інтегровані в метатекст із виділенням лапками);

б) *графічно не виділені* (вживаються як частина авторського висловлення без графічних маркерів цитатності, зокрема без виділення лапками).

Графічне виділення точної маркованої цитати проводить чітку межу між «своїм» і «чужим» словом, оскільки забезпечує збереження ідентифікаційних ознак цитати і її миттєву впізнаваність уже на рівні візуального сприйняття: *Вийшов він на Савур-могилу,/ Думав, хоч курячу за братами побачить./ А іх уже й сліду нема!// Ліг він на Савур-могилі — / «І на очі не гляне,/ І на ноги не встане,/ І головка на плач знемагала»* (Л. Костенко); *Стояла черга, київська, двомовна./ Ніхто не ліз до неї з плебісцитом./ Стояли за останнім дефіцитом,/ за тим однісін'ким/ «незлим і тихим словом»,/ якого світ пройдеш і не знайдеш* (І. Жиленко); *Сузір іскрясті візерунки./ Сяє «перша залізна ніч» — / О іерогліфи вічності! Відлунки/ Світів, космосів, тисячоріч* (Є. Маланюк); *До фабрики, як вітер, я/ Біжу в нічнім тумані!// А небо, місяць і зоря,/ Мов прapor мусульманів./ Видніє камінь сірих брам/ Під іскрами трамваю./ «Псалом залізу й порохам!» — / «Не бутъ ніколи раю...»* (В. Вовк). Для прочитання й авторизації, персоналізації таких цитат культурний досвід потрібен, а для ідентифікації як «чужого» слова — ні.

Про те, що дистанціювання цитати від авторського викладу — свідоме, свідчать не тільки графічні маркери (лапки, шрифтові виділення), а й інші текстові або епітекстові показники. Передусім це увідні формули *слова написані, як співається..., як сказано...[у пісні, у думі]*, як сказав поет..., так оспівав та ін.: *В чоловіка на санях казна-що у крисані,/ Вікна, двері забиті і слова написані:/ «Ахъ не лѣпо лъ вамъ, братъ,* дати мироу изгою./ *Васъ познавъ. ou него же броудерьшафът съ собою*» (Н. Федорак); Сахно Черняк: *А далі ж як той піший-пішаниця?/ Томиленко: Та як, ішов. Як сказано у думі:/ «І побило його в полі три недолі,/ Одно — безвіддя,/ Друге — безхліб'я,/ Трете — бездоріжся»* (Л. Костенко); *А хто так оспівав, як він,/ Садок вишневий коло хати* (Д. Білоус). Такі формули — своєрідний спосіб поетичної атрибуції цитати й відмежування «свого» слова від «чужого». Пор. також епітети *відомий, вічне, якийсь тощо*, які при відсутності вказівок на авторство чи належність до джерела теж можуть бути квалі-

фіковані як ситуативні маркери цитатності: *Твої ліси обдерти і прямі, / Твій слід зів'яв, на порох перекутий, / Здається, вічне «бути чи не бути» / Тобою стало у тобі самім* (Н. Федорак); *Ми винувато опустили очі / (внизу блищала сіль і горобці): / нічого, крім якогось «ще не вмерла...» / не підказали віщи небеса, / повільно замерзаючи в калюжі* (Н. Федорак).

Різновидом узагальненої формулі як сказав поет... вважаємо конструкції, в яких родову номінацію поет конкретизують імена, прізвища, псевдоніми (*Тарас, Кобзар, Каменяр, Гамсун та ін.*). Пор.: [степ] *плинув важко, впертий і безмірний, / Мов хвилі, гнав важкоколосий лан.* / Й тоді ставала майже намацальна/ *Тарасова метафора могутня/ Про «вітру неокраянє крило»* (Є. Маланюк); *Міцна, лунка блакить з фаянсу, / Та павутиння смертний сон/ Снує блаженний безрук трансу.* / Й про «першу ніч залишну» *Гамсун/ Диктує сонцю в унісон* (Є. Маланюк).

Також продуктивним засобом текстової атрибуції цитати є синхронне / суміжне з нею вживання назв творів, збірок тощо: *На столику лежав «Кобзар», розкритий, / Де саме «шелестить пожовкле листя»* (Є. Маланюк); *я стою при цьому світлі, / Не можу істини збагнути: / Та ж він просив у «Заповіті» / Незлім і тихим пом'януть* (Г. Чубач). Із погляду психології сприймання такі вживання цитати у точному, графічно виділеному відтворенні і з додатковою вказівкою на джерело або / і автора — ідеальний стилістичний формат для ідентифікації й адекватного прочитання і цитати, їх метатексту загалом.

Варто відзначити, що у дослівному відтворенні найчастіше реінтерпретуються:

а) фольклорні цитати: *перекидом, / колесом, / вистрибом / вибігали діти надвір. / Топтали бузковий верес, / трусили на голови хвоць. / Здіймали страшенний вереск, / ласкаво просили дощ: / «Іди, іди, дощiku! / Зварим тобі борщику, / Зварим тобі борщику! / В полив'янім горщику?..»* (Л. Костенко); *А в пивниці — дим куриться! / Ходить ходором пивниця. / Пропивають Божі діти / сіряки, шапки і свити: / «Я на бабу гріши не трачу. / Продам бабу — куплю клячу, / Кляча задихне, шкуру злуплю. / А за шкуру — дівку куплю!»* (І. Жиленко); *О, не ридаите голосно, брати! / О, не збудіте квітки і дитини. / Хай сплять і посміха-*

ються крізь сон,/ поки вага страшної домовини/ розчавить нас і вчавить у бетон./ «*Ой, біда тій чаечці, чаечці-небозі!, що вивела чаєняток при биттій дорозі...»*/ *Ой, вивела чаєняток, щоб літали вічно,/ бо нема де сісти, бо нема де стати.*/ В чужім краї, в чужім домі при свічі кигичу (І. Жиленко);

б) фрагменти поезій Т. Шевченка: *Бодай принаймні відсвітом косим/ Упало б щастячко на сліпоту і неміч/ Отих рабів німіх* (М. Вінграновський); *A лиходійв треба гнати,/ Русь-Україну захищати/ I на оновленій землі/ Достойно господарювати* (Т. Коновалчук); *Припухлі розтулила ти уста./ I день іде, і ніч іде, і голо...* (В. Герасим'юк); *To ж скільки треба в пітьмі днедавній/ Терпіти кару, як злу негоду./ В убогій книжечці захалявній/ Носить надії свого народу./ I сині гори, й Дніпрові шати,/ I садок вишневий, що біля хати* (А. Малишко); *A ось поруч — усміх, ласка, мати/ I садок вишневий коло хати.* (Є. Маланюк); *Все, що снілось-говорилося,/ Не відходило в минулі.../ Вперше їх уста зустрілись./ Очі в очі зазирнули* (М. Рильський);

в) висловлення, які референціють до різноманітних сакральних текстів — Святого письма, богослужінья, акафістів, молитов тощо: *«Величаем тя, живодавче Христе, плотию хрестившагося в водах йорданських...»/ I загуло. Аж стало тісно/ в садах і повітках ноженятам поганським* (І. Жиленко); *Єлизавета в ясному уборі/ Лілеї рвала: пахиці — кадило:/ «Благословенна в жонах ти, Marie»* (В. Вовк); *Я виходжу і тихо молюсь,/ і тепліс з молитви серце./ Боже, я тебе не боюсь./ Знаю: ти милосерден./ («Він очеретини надломленої не доломить/ і гнота тліючого не загасить...»)* (І. Жиленко); *Впізнаватимеш кожен прожилок/ на листках і кожну ягоду, і піщинку,/ бо всьому є своя назва,/ яко на землі, так і на небі...* (Ю. Андрухович).

Основні функції точних цитат у сучасній поетичній мові — *діалогізаційна, програмувально-текстотвірна та ідентифікаційна*.

Як відомо, з погляду інтертекстуальності *цитата* — це основний засіб актуалізації попередніх знань і реалізації такої концептуальної комунікативної ознаки художнього тексту, як *діалогічність*. Репрезентація діалогічності через цитату у

поетичному тексті відбувається у двох аспектах — *власне діалогічність* (моделювання діалогів, мовних партій ліричних героїв із залученням «чужого слова») та *інтертекстуальна діалогічність* (встановлення рекурсивних відношень тексту з універсумом вербальної і невербальної культури).

Власне діалогічну функцію найвиразніше простежуємо у ліричних діалогах, у яких точні графічно виділені і невиділені цитати є компонентами висловлень ліричних героїв або ж складниками діалогізованих ліричних ситуацій. Пор.: Інквізитор: *То лиши слова*, Джордано:/ «*Спочатку було Слово!*»/ *Воно безсмертне...* (О. Бердник); *Відрине кров і грозовий розряд/ отерпне в ділі, як в дерево.*/ *Кайне, Кайне, де твій брат?*»/ (*Справді, а де бо він?..*) (О. Забужко); *Слабли могутніх сили. Декого вже скосило./ Того — перекосило, той догоряв красиво.*/ «*Що нам той градус, братики?!*»/ *Боръко! Володъко! Мусенько! / Не поганьбімо матері/ землі Руської!*»/ *Ревом відважнє слово зустріло земляцтво* (І. Жиленко).

Інтеграцію точної цитати у мову ліричних героїв здійснюють лексеми, пов’язані з називанням, відтворенням процесу говоріння, висловлення, тобто ті, які маркують різноманітні ситуації спілкування і пов’язані з моделюванням поетичних діалогів. Зокрема це:

- дієслова *казати, просити, вигукувати, повторювати, молитися*, пор.: *A люди/ Из теплим серцем, без огуди,/ Якщо заслужиш ти сама,/ То понесуть тебе до бою/ I скажуть чесно:/ В ній нема зерна неправди за собою* (А. Малишко); *Oх, я не Фауст. Я тільки жінка./ Я не скажу: «Хвилино, спинись!»/ Хвилино, будь! Лише не хвилиною,/ а цілім життям — хвилюй і тривожж!*/ *Аж поки мене понесуть із калиною/ туди... ну, звідки... Тоді вже що ж..* (Л. Костенко); *Хоч отак. Хоч під мечем. A все ж — / ти живеш.../ Виглядаєш ластівку із вирію [...] Простиш: «Зоре моя вечірня,/ зйди над горою!»/ Зоре моя вечірня, / остання, вірная,/ во ім'я твоє, во славу твоєї вроди — / сонце життя моє хай не заходить!* (І. Жиленко); *душа які ще бурі виявить,/ Коли повторює весь час:/ — Не любо жити мені у Києві,/ Не обновляючи меча* (Є. Маланюк); *I молиться: «Прости їм, Боже,/ Не відають-бо, що творять,/ мої нащадки вже не схожі/ ні на людей, ні на звірят* (І. Жиленко).

- іменники голос, слова, напис: *Та над століття, над повінь лиха,/ Могутній голос говорить стиха:/ — Нічого, брате, я не звикаюсь./ Караюсь,/ Мучуся.../ Але не каюсь!* (А. Малишко); *Це вже було колись. Горіли/ фіранки, палахтіла синь./ I голос: «Радуйся, Marie! Гряде в віках твій гарний син!»* (І. Жиленко); *Змінялися тупі сампани,/ Котився Ваг під спів століть,/ I лиши на скелі римський напис/ Стояв навіки, як стоїть:/ «Звітязтвом зморені колони/ Тут спочивали в сяйві слав./ Constans legatus legionis/ Сей напис вибити казав»* (Є. Маланюк).

Численні ліричні діалоги у сучасній поетичній мові містять народнопісенні цитати. Природно, що їх входження у метатекст пов'язане з діесловами із диференційною семою 'спів' — співати, наспінювати, завуркотіти (у значенні 'ніжно, лагідно, тихо заспівати, заговорити'), колядувати та їх контекстними синонімами дзвеніти, плакати: *Над заснулим літом/ спочиває пісня./ Йі тепліше з нами,/ зраненійстернею./ Голосочек мами/ горнетться до неї./ Голосочек тужній/ і дзвенить, і плаче:/ «Ой не шуми, луже, зелений байраче...»* (П. Перебийніс); *Співала дівка, немов сказилась,/ На злість Роману і Марусині:/ «Я шавлію пересію,/ руту пересаджу,/ таки свого миленько-го/ к собі перенаджу./ Я шавлію пересію,/ руту пересмичу,/ а до себе миленького/ таки перекличу!»* (І. Жиленко); *О невмирущість світла і тепла!/ О вічна нестаріюча жіночість!/ Схиливши чисте знамено чола,/ вона завуркотіла над синочком:/ «Коло млина, коло броду/ два голуби пили воду./ Вони пили, вуркотіли,/ ізнялися — полетіли./ Крилечками стрепенули,/ про кохання пом'янули...»* (І. Жиленко); *Зійшла в мою душу радість./ В очі сумні загляда./ Сніг і Різдвяна Звізда [...] / «Свята ніч, тиха ніч! Гей, утри слози з віч./ Бо Син Божий йде до нас,/ цілий світ любов'ю спас./ Свята ніч, тиха ніч!»/ Крізь слози блакитні,/ крізь срібноквітуче скло,/ дивлюсь: колядують діти./ Над кожним — срібне крило* (І. Жиленко). Цей тип цитатного текстотворення — ідіостильова норма поетичної мови І. Жиленко.

У контекстному зв'язку з діесловами на позначення розумово-інтелектуальної діяльності (уявляти, згадувати, пригадувати, читати, вичитувати) цитата входить в авторське висловлення як вербалізований фрагмент знання, культурно-

го досвіду. Пор.: *Моя весна. Моя, моя Земля. — / Яке ж залізне серце муку стерпить:/ Отут, в недужих мріях уявлять,/ Як «в кінці греблі шумлять верби»* (Є. Маланюк, «Одна пісня»); *Вечір вишитий зірками./ Сидимо під рушниками./ Квітне вишня-подолянка./ Тітоньки у вишиванках./ Я між ними вичитую:/ «Зоре моя вечірня...»/ Над мосю душою,/ над листком «Кобзаря»/ захід сяє вишнево./ Тиша. Вечір. Зоря.* (П. Перебийніс, «Кобзарева зоря»), *пригадуєш:/ «Вербо рясна, відчинися, Ганна-панна йде»?/ Відчиняється — / і входиш у казку* (І. Калинець). Особливість таких контекстів визначає те, що цитата, як правило, узгоджена із заголовком або епіграфом, у якому є пряма і опосередкована вказівка на джерело цитування, автора тощо.

Скорельованість цитати в епітексті (заголовок, епіграф) та метатексті визначає ще одну важливу функцію цитувань у поетичній мові — *програмувально-текстотвірну*.

Програмувально-текстотвірний потенціал точні цитати реалізують передусім у позиції заголовка або епіграфа. Зв'язок таких цитат з основним текстом твору — різновимірний:

- семантичний (заголовок та епіграф сконденсовують основну ідею поетичного твору і налаштовують на певний тип сприймання, оцінювання тощо). Наприклад, назва вірша Л. Костенко «Перш, ніж півень запіє...» — дослівна цитація пророцтва Ісуса Христа про відречення апостола Петра. Виведений у позицію заголовка і згодом повторений у метатексті, біблійний вислів вiformовує інтертекстуальне поле, «скеровуючи» апперцептивну свідомість читача до конкретних фрагментів прецедентного тексту Нового Завіту (*Петро відрікається Ісуса*, Іван, 18:15—18; *Петро вдруге і втретє відрікається Ісуса*, Іван, 18:25—27);

- композиційний — уперше вжита в заголовку чи епіграфі цитата кількаразово повторюється у тексті як наскрізне лейтмотивне висловлення. Так, узята із поеми Т. Шевченка «Марія» цитація *Все упованіє мое/ На тебе, мій пресвітлий раю...* у дослівному відтворенні шестикратно повторюється рефреном у поемі І. Калинця «Акафіст до Богородиці із Красова». Також зафіксовано окремі приклади, коли та сама цитата, вжита спочатку в заголовку, а згодом в останньому рядку, вибудовує своєрідну рамкову структуру вірша. Зокрема, це індивідуальна текстотворна норма Є. Маланюка («Одна пісня», «Паннонські етюди»);

• версифікаційний — точна цитата є віршовим рядком, її ритмомелодика узгоджена з версифікаційним малюнком мета-тексту: *Пробачте деяку нервозність,/ Несконструйованість думок, — / Пишу по роках сліз і крові,/ Що напорокував пророк:/ «Присплять, лукаві, і в огні/ її, окраденую збудять!» — / Прогаяли велики дні/ Скалічені й маленькі люди,/ Заслинили в ганьбу і бруд/ Велику віру — й на руїнах/ Отарою мандрує люд,/ Що мав зродити Україну* (Є. Маланюк).

Ідентифікаційна функція точних цитат пов'язана з їх уживанням як маркерів авторського ідіостилю. Передусім це показово для поезій-присвят, віршів, написаних до роковин того чи того письменника. У цьому разі цитатними знаками найчастіше виступають заголовки відомих творів чи збірок: *Сад божественних пісень.../ в собі ношу* (І. Калинець); *Давно життя минуло старосвітське/ I зник з землі Глитай, або ж Павук,/ Та знов, мов крила, міліони рук/ Стрічають плеском ім'я — Кропивницький.* (М. Рильський, «Пам'яті М. Л. Кропивницького»); *Стоптані перли, зів'ялі листки/ Волали його перехресні стежки.../ Зрадила доля мужицького сина!*.. (М. Вороний, «Пам'яті І. Франка»).

Ідентифікаторами ідіостилю є також відтворені у форматі точної цитати висловлення, що стали афористичними, але у суспільній мовно-культурній свідомості зберігають зв'язок з іменем автора. Пор.: *Так жив мудрець, без лестощів і прав,/ I грішний світ ловив, та не спіймав/ його душі, повитої нуждою.* (А. Малишко, «Не поклонивсь оздобі»); *Поете мій! Клятвою гордо клянусь слова ці знаменом нести до загину, слова ці вишневі з запечених вуст: «Любіть Україну! Любіть Україну!..»* (І. Драч); *Прокинувсь. I перо виводить яdom спраги:/ «Народе без пуття, без честі, без поваги»* (Є. Маланюк, «Куліш»; пор. у вірші П. Куліша «До рідного народу»: *Народе без пуття, без честі і поваги,/ Без правди у завітах предків диких,/ Ти, що постав з безумної одваги/ Гірких п'яниць та розбішак великих!*).

Така ідентифікаційна функція цитати у поетичному тексті співвідносна з функцією цитати у жанрі рецензії, зразках літературної критики тощо: *В тих оповіданнях ви бачите самого Франка — Франка-борця, який не криє своїх симпатій і анти-*

патій, борця, що часом перемагає в нім артиста. Бо «лиши боротись — значить жити!» (М. Коцюбинський, «Іван Франко»).

У корпусі цитат як функціонально-стилістичних кодів словесної культури точні цитати вирізняють кілька диференційних параметрів. Передусім це миттєва ідентифікація цитати як «чужого» слова завдяки її дослівному відтворенню, а також графічному виділенню. Функціональну специфіку точної цитати визначає її вживання як компонента діалогів та здатність виступати маркером, ідентифікатором авторського ідіостилю.

Галина Вокальчук

ПОЕТ БЕЗЗРАЗКОВОСТІ (НЕОЛОГІЯ МИХАЙЛЯ СЕМЕНКА В КОНТЕКСТІ СЛОВОТВОРЧОЇ ПРАКТИКИ ПОЕТИВ 20—30-Х РОКІВ ХХ ст.)

2012 року українська громадськість відзначила 120-річчя від дня народження і 75-річчя від дня трагічної загибелі лідера вітчизняного футуризму, «поета беззразковості» Михайля Семенка. Поет не лише прагнув писати, але й писав по-новому — у футуристських маніфестах, літературно-критичних статтях, поетичних творах він декларував це право митця як життєву необхідність в умовах розвитку нового мистецтва, напр.: *Я хочу кожен день/ все слів нових...* («Я хочу», 12.03.1914); *Я — нічий, поет світових слів* («Патагонія», 1917); *Мій девіз — несталість і несподіваність; Я остроїв поезію в стрій,/ ні разу не надіваний* («Я іду», 1919); *Я — беззразковості поет* («Поет», 1919) та ін.

Унікальне для української поезії словесне експеримента́торство М. Семенка позначалося не лише на оновленні лексичних засобів, а й виконувало роль потужного психолінгвального стимулу до мовотворчості (і насамперед «словоконструовання») для однодумців поета — Гео Шкурупія, О. Слісаренка, В. Десняка, М. Терещенка, В. Вера, А. Чужого, М. Бажана та ін.,